

Pravěk na Blanensku

stručné studijní texty

určeno pedagogům ZŠ a SŠ

Studijní text je určen pedagogům základních a střední škol. Rozšiřuje téma pravěku o informace z blanenského regionu včetně nejnovějších poznatků. Text zahrnuje periodu tzv. staršího a mladšího pravěku, tj. období od starší doby kamenné po starší dobu železnou. Následující protohistorická (mladší doba železná a doba římská) a historická etapa (raný a vrcholný středověk) jsou součástí návazného studijního textu.

Text vychází z obsahu stálé archeologické expozice, v níž je většina zobrazených artefaktů vystavena.

Z toho obsahu vychází také vzdělávací program se stejnojmenným názvem Pravěk na Blanensku.

Doba kamenná

Paleolit (1 mil.–8 000 BC) a mezolit (8 000–6 000 BC)

Ve starší a střední době kamenné převládal kořistnický způsob života. Tehdejší lidé si své nástroje dovedně vyráběli z lokálních i importovaných kamenných surovin. K rozmanitým technikám štípaní byla nezbytná zručnost a abstraktní myšlení.

V oblasti Blanenska se nachází výrazné zastoupení paleolitických památek. Lovecko-sběračská společnost využívala ke svým aktivitám prostředí zdejších jeskyní už v období středního (250 000–40 000 BC) a poté především mladšího (40 000–11 000 BC) paleolitu. Stanice středopaleolitických lovců ale známe i z prostředí mimo jeskyně, například z katastru Blanska, Bořitova, Býkovic, Černé Hory, Doubravice nad Svitavou, Rájce-Jestřebí či Ráječka.

Jeskyně Kůlna a neandrtálci v Moravském krasu

Střední paleolit je definován člověkem neandrtálským, jehož hlavním útočištěm se stala portálová jeskyně Kůlna. Svědčí o tom četné doklady jeho činnosti nalezené v celkem devíti stratigrafických vrstvách profilu odkrytého při výzkumu v 60. a 70. letech 20. století. Na základě prostorové analýzy nálezů bylo zjištěno, že si neandrtálec v období před 50 000 lety prostor v jeskyni rozčlenil na různé zóny, z nichž každá sloužila k jiné činnosti. V centru byl tzv. „obývací“ s malým ohništěm, u nějž se hovořilo, připravovala se potrava a zpracovávaly se kůže. V dalších částech jeskyně byl ateliér na výrobu kamenných nástrojů a „ložnice“ situovaná v menším výklenku poblíž dlouhého ohniště, které tuto část jeskyně vyhřívalo. Nedaleko vchodu si obyvatelé zřídili „řeznictví“, kde porcovali ulovená zvířata. U vstupu se rovněž sušily vyčiněné kůže, aby obyvatelé jeskyně nerušil zápach kazícího se masa a kostí. Symbolickou záležitostí je depot tří klů mladých mamutů uložený neandrtálci do úzké skalní dutiny.

Z Moravského krasu pocházejí tři unikátní antropologické pozůstatky neandrtálců. Všechny pocházejí z lebky, největší z nich je spodní čelist nalezená v jeskyni Švédův stůl u Ochozi u Brna. Na základě těchto nálezů se podařilo zrekonstruovat podobu lebky člověka neandrtálského z doby před 50 000 lety.

Část horní čelisti a temenní kost neandrtálce z jeskyně Kůlna

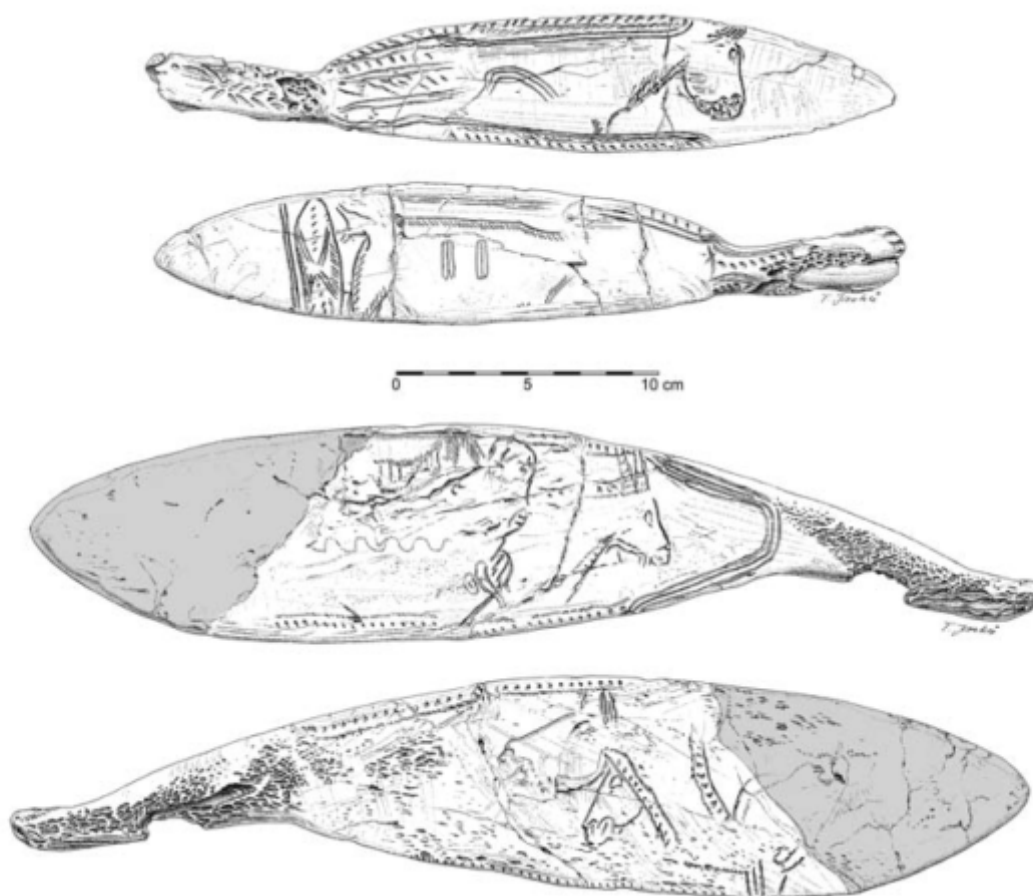
Spodní čelist neandrtálce z jeskyně Švédův Stůl u Ochozi

Doba kamenná

Magdalénien v Moravském krasu

Na konci mladšího paleolitu využívali jeskyně Moravského krasu jako svá útočiště lovci sobů a koní. Tato kultura západoevropského původu má název magdalénien. V tomto období dosáhlo využívání jeskyní v Moravském krasu svého vrcholu, o čemž svědčí pozůstatky po činnosti Magdalénců na celkem 31 lokalitách.

Nejvíce se jich nachází v jižní části Moravského krasu, která byla pro lovce nejpříhodnější pro svou nízkou nadmořskou výšku a dobře přístupné prostorné portálové jeskyně. Ústřední stanicí zde byla jeskyně Pekárna, která kromě početných dokladů osídlení poskytla i největší moravskou sbírku uměleckých předmětů z tohoto období. K nejznámějším patří dva ploché nástroje zvané spatuly zdobené rytinami zvířat nebo abstraktními symboly a dvojice žeber s motivy pasoucích se koní a bojujících zubrů. Za další předměty socio-kultovního charakteru jsou považovány tzv. parohové hole s kulatým otvorem a rukojetí často zdobenou drážkami nebo rytinami. Známá jsou i silně stylizovaná vyobrazení ženských postav – tzv. venuše. Z Pekárny a Býčí skály pochází dále typické oblázky černé kulmské břidlice zdobené abstraktními rytinami. Všechny tyto umělecké předměty se mohou považovat za středoevropský ekvivalent jeskynních maleb v západní Evropě.

Zdobené spatuly z jeskyně Pekárny. Šedá část doplněna

Doba kamenná

Starší neolit (6 000/5 500–5 100 BC)

Období druhé poloviny 6. tisíciletí před Kristem je spjato s neolitickou revolucí a nejstaršími zemědělci. Ti si jako svá obydlí stavěli tzv. dlouhé domy, jejichž prostor byl uvnitř rozčleněn do několika částí. Charakteristický půdorys neolitického domu byl na Blanensku objeven pouze v jižní části Malé Hané, na katastru Bořitova v polní trati

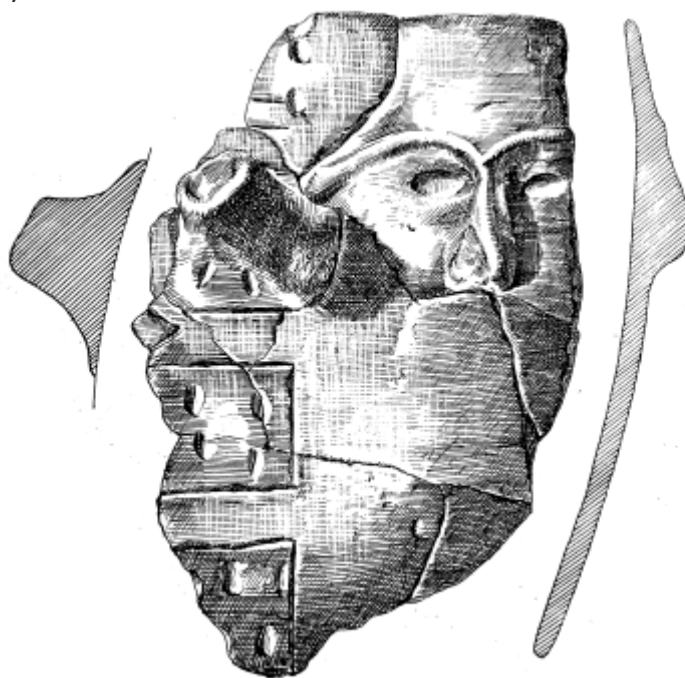
Písky. Přestože oblast Blanenska není pro zemědělství vhodná, existují staroneolitické nálezy z celkem dvaceti tří jeskyní. Ve všech třech krasových systémech zaujímala vždy jedna jeskyně dominantní postavení a kolem ní se soustředilo zbývající osídlení (Koňská jáma v severním KS, Výpustek ve středním KS a Pekárna v jižním KS).

Z jeskyně Koňská jáma pochází unikátní nález okraje keramické nádoby s plastickým znázorněním lidského obličeje. Podobně stylizovaná znázornění lidských obličejů a postav se často objevují na jihozápadním Slovensku a v přilehlé oblasti Maďarska.

V jeskyni Výpustek byly objeveny kostrové rituální pohřby dospělých i dětí a též spálené pozůstatků uložené v keramických nádobách. Pravděpodobně se jednalo o neolitickou jeskynní svatyni.

Archeologický průzkum v jeskyni Pekárna rovněž odhalil četné doklady pobytu nejstarších zemědělců. Zůstává otázkou, proč v neolitu lidé navštěvovali tuto oblast zcela nevhodnou k pěstování obilovin. Podle jedné teorie jeskynní otvory a skalní dutiny symbolizovaly

tradičně ženský princip a neolitičtí lidé je využívali k uctívání Matky země. Zemědělci byli existenčně závislí na dostatku vody a všudypřítomné jeskynní vlhko bylo vhodným místem k rituálům, jejichž cílem bylo zabezpečit dostatek vláhy.

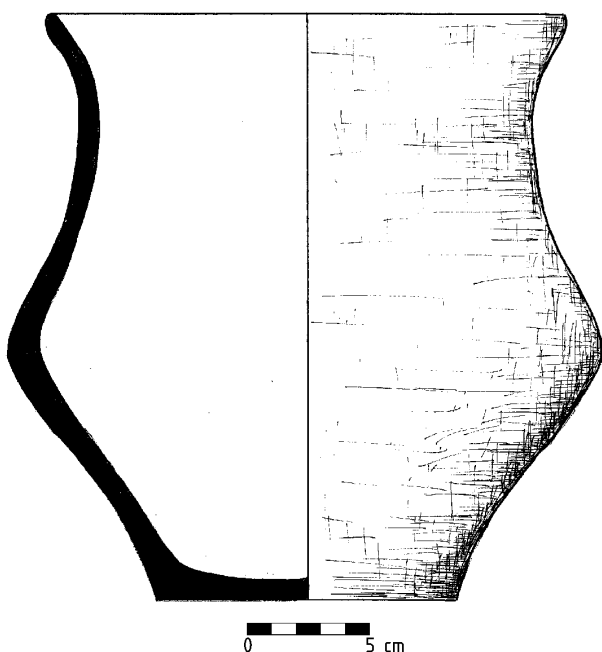

Plastické znázornění lidského obličeje na okraji keramické nádoby z jeskyně Koňská jáma

Doba kamenná

Eneolit (4 200–2 000 BC)

Trvalejší osídlení v pozdní době kamenné je na Blanensku soustředěno především na jeho severním okraji, v jižní části Malé Hané. Na katastrech obcí Býkovice, Bořitov a Černá Hora máme zejména z pozdního eneolitu doloženy sídelní a ojediněle i funerální aktivity. Z jeskyní Moravského krasu pocházejí spíše ojedinělé fragmenty keramiky. Unikátním nálezem je exemplář džbánu kultury se šňůrovou keramikou z jeskyně Pekárna. Zachoval se téměř kompletní, můžeme proto usuzovat na záměrné deponování během nějakého rituálu. Podobně zachovalá nádoba ze středního eneolitu byla nalezena v jeskyni Býčí skála. Poblíž obcí Křtiny a Babice nad Svitavou se podařilo objevit vzácnou měděnou sekeru a měděný sekeromlat, což odpovídá tehdejšímu trendům používání mědi k výrobě prvních nástrojů a šperků. Kolekci eneolitických nálezů doplňují ojedinělé exempláře broušených a vrtaných kamenných sekeromlatů z Černá Hora a z jeskyně Hladomorna u Holštejna. Z okolí Blanenska máme doložena opevněná výšinná sídliště, tzv. hradiska (Bílovice nad Svitavou, Staré Zámky u Líšně, Hradisko u Svitávky), která jsou pro eneolit charakteristická a souvisejí pravděpodobně s výraznými sociálními změnami tohoto období.

Keramická nádoba z období středního eneolitu z jeskyně Býčí skála

Kamenný sekeromlat z jeskyně Hladomorna u Holštejna

Doba bronzová

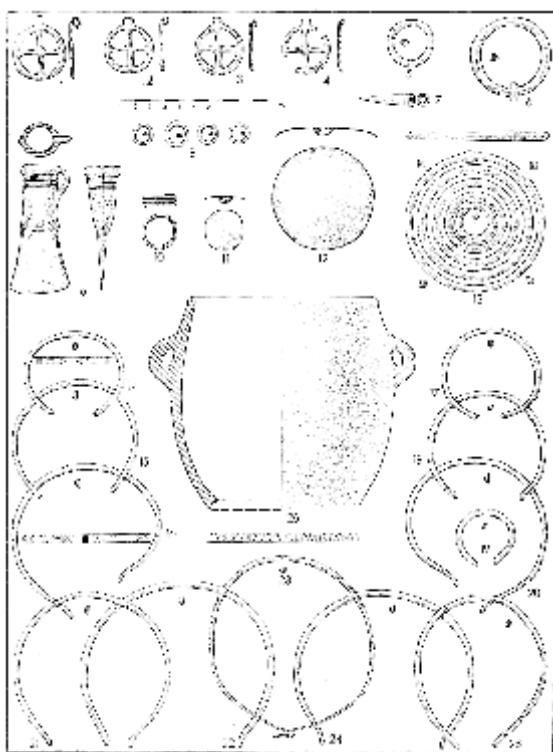
Blanensko v době bronzové (2 000–800 BC)

Doba bronzová je v nálezové spektru na Blanensku zastoupena poněkud nerovnoměrně. Zatímco ze starší doby bronzové jsou doloženy sídlištní aktivity z celkem 15 jeskyní včetně dvou unikátních kostrových hrobů z jeskyní Kůlnička a Hadí. Od střední doby bronzové, tedy od začátku 16. století před Kristem, se veškeré aktivity přesouvají do prostoru jižní části Malé Hané. Z Blanenska pocházejí pouze ojedinělé nálezy keramiky a bronzových artefaktů. Na katastrech obcí Bořitov a Býkovice jsou doloženy bohaté sídelní a pohřební aktivity až do konce doby bronzové.

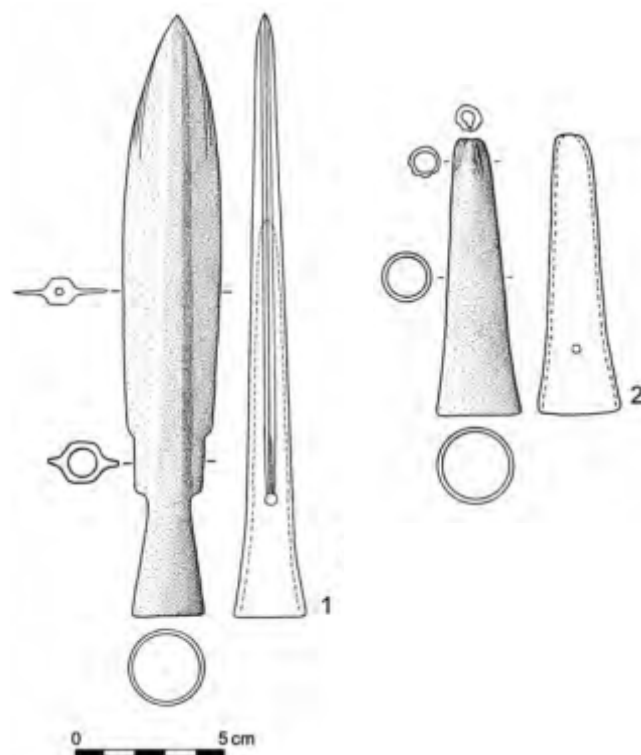
Lokalita Býkovice Příkladníky proslula objevem unikátního kompletního půdorysu obytné kúlové stavby z mladší doby bronzové, v jejíž blízkosti se nacházely i zásobní jámy a pec. V Bořitově v polní trati Druhý díl byla prozkoumána část známého žárového pohřebiště z období popelnicových polí, v němž byly starší hroby často uloženy pod mohylou s kamenným pláštěm.

V některých etapách doby bronzové nabývají na významu výšinná opevněná sídla. V jižní části Malé Hané jsou to například lokality Hradisko u Svitávky, Hradní kopec v Boskovicích nebo Malý Chlum u Krhova. Na jihu Moravského krasu pak máme doloženo hradisko Staré Zámky u Líšně nebo jedno z největších hradisek pozdní doby bronzové na Moravě v Brně Obřanech, které fungovalo jako ekonomické a správní centrum celé oblasti Brněnska.

V době bronzové kulminuje fenomén ukládání souborů bronzových předmětů, tzv. depotů. Zatímco z Malé Hané je známo poměrně velké množství depotů bronzů, z Blanenska evidujeme zatím jen dva depoty – z Černé Hory a z Rájce-Jestřebí.

Pozdně bronzový depot z Rájce-Jestřebí ukrytý v keramické nádobě

Bronzové kopí (1) a botka (2) z Babic nad Svitavou

Doba železná

Starší doba železná (doba halštatská 800–480/450 BC)

Doba halštatská je obdobím, kdy dochází k častému využívání jeskyní Moravského krasu člověkem, nálezy máme doložené z šestnácti jeskyní. Trvalá agrární sídliště se soustředila spíše do jižní části Malé Hané. Taktéž charakteristická výšinná sídliště máme doložena pouze v severní části Boskovické brázdy (Velké Opatovice Hradisko, Boskovice Hradní kopec a Krhov Malý Chlum). Pod posledním jmenovaným je v polní trati Pod Chlumem na katastru Obory lokalizováno i halštatské sídliště s pozůstatky kovozpracovatelské dílny. Unikátním objevem je ohrazený areál v Kuřimi v polní trati Pod Toskou s doklady zpracování bronzových, kostěných a jantarových předmětů. Část tohoto areálu tvořil i kultovní okrsek s oválným prostorem vymezeným palisádou. Otázkou zůstává, zda tento areál skutečně sloužil jako sídlo lokálního velmože, jako se to předpokládá na obdobných lokalitách v západní Evropě, kde se tyto lokality označují jako „dvorce“.

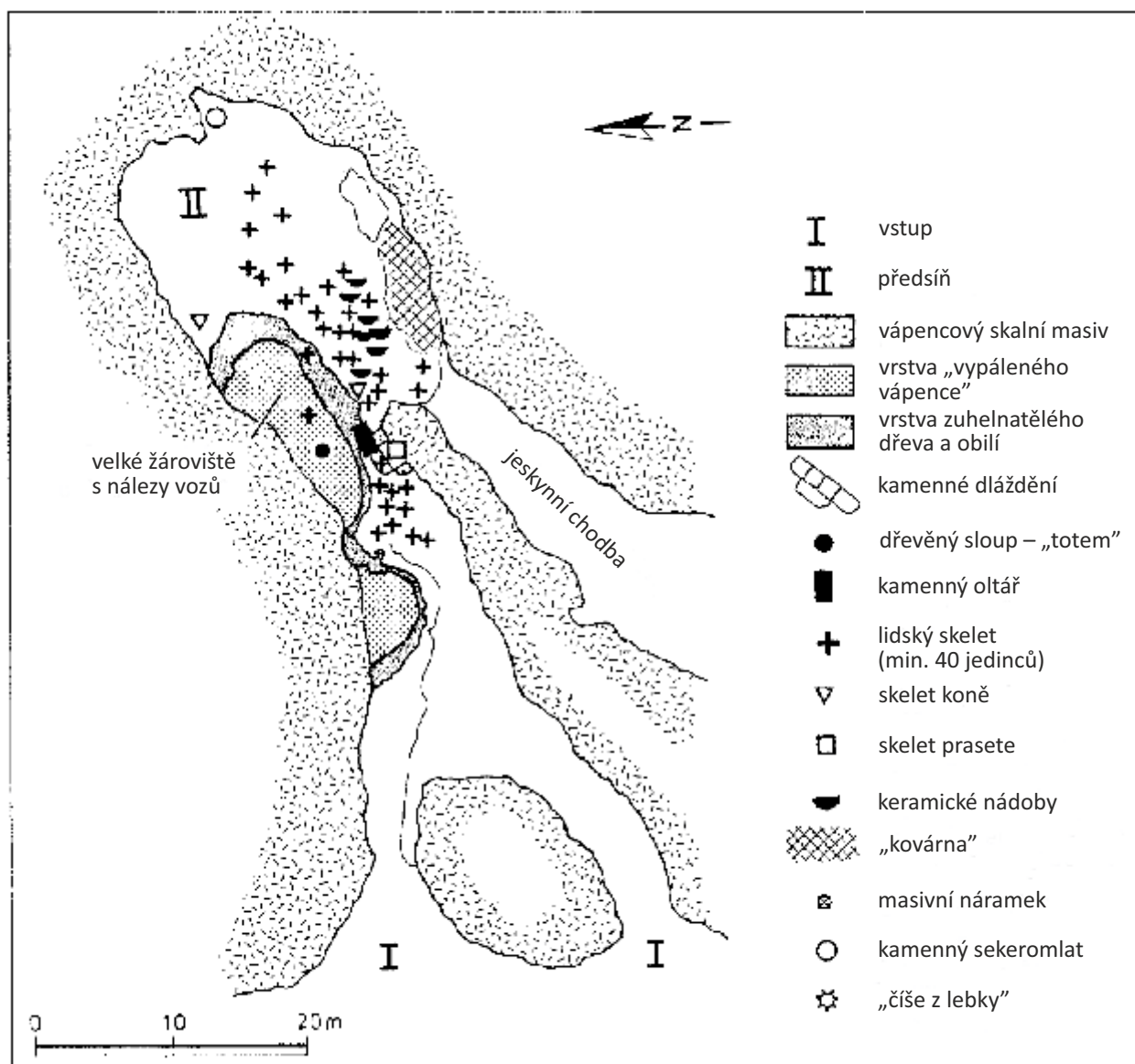
Býčí skála

Stěžejní lokalitou pro výzkum starší doby železné ve střední Evropě je jeskynní svatyně v Předšíni Býčí skály, objevená roku 1872 Jindřichem (Heinrichem) Wanklem. Přestože objevitel tehdy svůj nález romanticky interpretoval jako pohřeb halštatského velmože na voze, kterého doprovázela na onen svět i celá jeho družina, dnešní badatelé se přiklánějí spíše k teorii dlouhodoběji využívaného kultovního místa, které v 6. století před Kristem sloužilo pro lid ze širokého okolí.

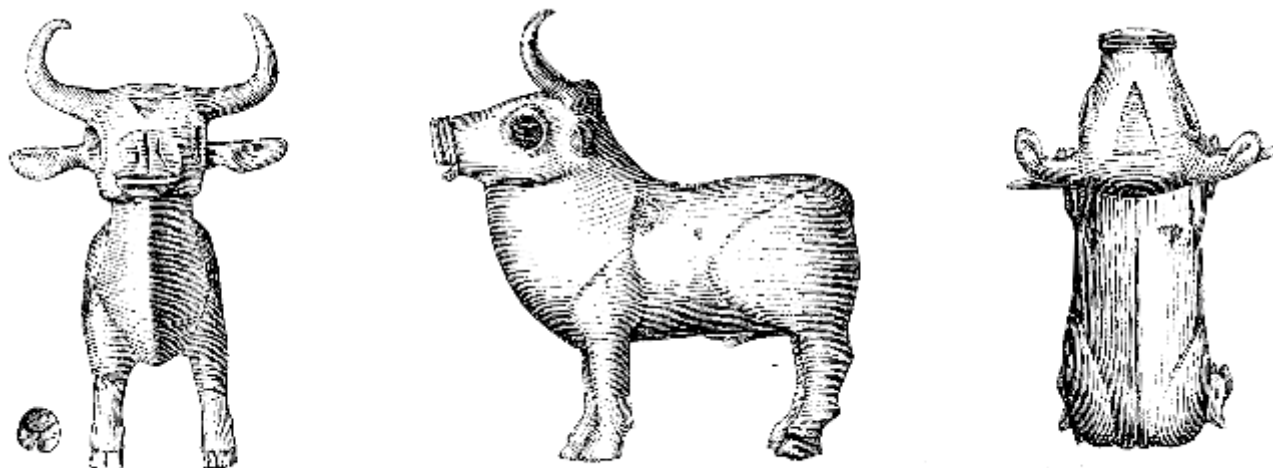
Nálezová situace podle J. Wankla vypadala následovně: Podél severní skalní stěny bylo objeveno menší a větší žároviště sestávající převážně ze směsi zuhelnatělého dřeva, obilí a hlíny. V útrokách obou žárovišť a na jejich okrajích se nalézalo velké množství předmětů (bronzové šperky, skleněné či jantarové korále, zbraně a zbroj, pozůstatky vozů, smotané zuhelnatělé vlněné látky, stočená příze či rákosová pletiva). Ve stejné úrovni, ale již mimo žároviště, byly objeveny pozůstatky celkem čtyřiceti lidských koster v nejrůznějších polohách. Naproti velkému žárovišti se rozprostíralo kamenné dláždění s obětními bronzovými nádobami a v jeho blízkosti byl pak objeven kamenný oltář. Na něm měly být uloženy useknuté ruce s bronzovými náramky a rozpolcená lebka, interpretovaná J. Wanklem jako „číše“, což se však dosud neprokázalo. Nedaleko vchodu do jeskynní chodby byly nahromaděny nejrůznější keramické nádoby s obětinami. Nejčastěji zuhelnatělé obilí, maso a různé pokrmy. U jižní skalní stěny se objevilo větší množství předmětů souvisejících s výrobou bronzových a železných nástrojů. J. Wankel toto místo označil za kovárnu. Celou scénérii kultovních praktik z doby halštatské časem pokryl jeskynní sintr, díky čemuž se dochovalo mnoho organických materiálů. Na sintr navazovala vrstva mohutných vápencových balvanů. Pravděpodobně šlo o později zřícený jeskynní strop. Vše zakrývala vrstva písku smíšeného se štěrkem, který sem v průběhu staletí naplavil Jedovnický potok při občasných potopách.

Velké množství luxusních bronzových předmětů, jantaru a čtyřkolových vozů pocházející často z cizokrajných dílen dokládá silnou hierarchizaci společnosti v době halštatské, kdy takovým bohatstvím disponovala jen nejvyšší společenská vrstva. Ta se s těmito atributy bohatství často nechávala pohřbívat pod nákladnými mohylami. V souvislosti s tím se předpokládá, že v Předšíni bylo pohřbeno více příslušníků halštatské nobility, jak mužů, tak žen. Zároveň existuje hypotéza, že luxusní předměty byly obětovány božstvu, které si potřebovala tehdejší společnost naklonit.

Doba železná

Nálezová situace v Předstíni Býčí skály dle J. Wankla

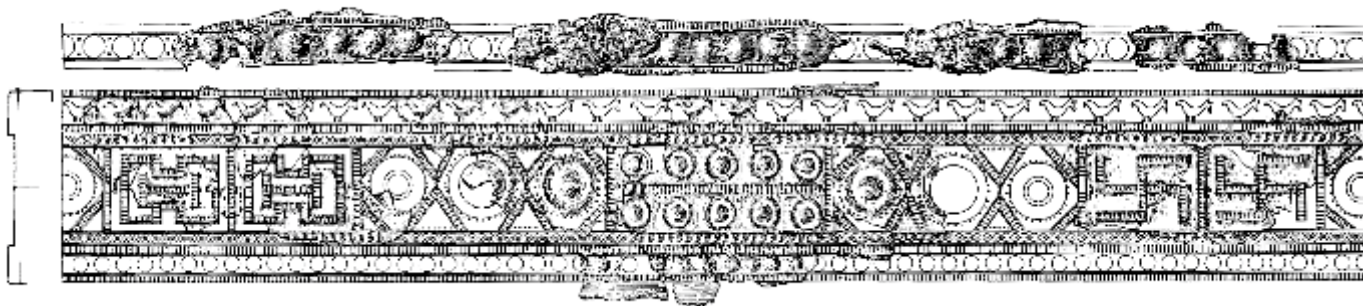
Dnešní stav originální figurky bronzového býčka s třemi rekonstruovanými končetinami a pravým rohem a uchem

Doba železná

Rituální vůz z Býčí skály

Jedněmi z nejprestižnějších předmětů uložených v Předsíni jsou pozůstatky minimálně tří pohřebních čtyřkolových vozů objevených v žárovištích, jejichž původní dřevěná konstrukce byla opatřena profilovaným bronzovým či železným plechem. Jednalo se o řemeslně vysoce náročnou práci a tudíž o velmi luxusní záležitost, proto jsou pohřební vozy z Býčí skály svého druhu unikátní v rámci celého pravěku České republiky.

Na základě dochovaných nálezů bronzových plechů byla rekonstruována polovina vozu s loukotovými koly o průměru 83 cm. Kola byla složena z deseti paprsků, které byly opatřeny bezešvě stepanými žebrovanými objímkami z tenkého bronzového plechu. Žebra byla seskupena střídavě do trojic a pětic. Jejich odstupy nebyly stejné a vzdálenosti byly voleny tak, že při otáčení kola vznikl optický dojem kmitající spirály, která podle směru otáčení kola pulsovala buď dovnitř, nebo ven. Loukotě kol byly pobity širokými obdélníkovými bronzovými plechy a po vrchním obvodu byly okovány železnými obručemi. Na ose uprostřed byla kola opatřena z obou stran žebrovanými masivními náboji zakončenými dřevěným zákolníkem. Kola nesla korbu asi 63 cm širokou, jejíž boky byly opatřeny bronzovým plechem s tepanou výzdobou v podobě střídajících se dekorovaných polí podle dochovaného originálu. Ve dvou předních rozích korby byly umístěny duté bronzové polokoule posazené na čtvercové základní desce se čtyřmi nýty v rozích.

Rekonstrukce motivu bronzového kování korby rituálního vozu z Býčí skály na základě dochovaných fragmentů

Seznam použité literatury

BARTH, E.–JÖRG, B.–EGG, M.–FRANCE-LANORD, A.–JOACHIM, H.E.–PARE, C.F.E.–SCHAUER, P. UENZE, H.P. (ed.) 1987: Vierrädrige Wagen der Hallstattzeit: Untersuchungen zu Geschichte und Technik. Mainz: Römisch-Germanisches Zentralmuseum Monographien Band 12.

NERUDOVÁ, Z.–NERUDA, P. 2014: Chronology of the Upper palaeolithic sequence in the Kůlna cave (okr. Blansko/CZ), *Archäologisches Korrespondenzblatt* 44, 307–324.

NOVÁK, M. 2015: Opevněné výšinné sídliště na „Malém Chlumu“ u Krhova a jeho zázemí v pozdní době bronzové a v době halštatské. *Pravěk Supplementum* 31. Brno.

OLIVA, M. 2005: *Civilizace moravského paleolitu a mezolitu*. Brno.

OLIVA, M. 2015: *Umění moravského paleolitu*. Atlas sbírky Ústavu Anthropos MZM. Brno.

OLIVA, M. 2016: *Encyklopedie paleolitu a mezolitu českých zemí*. Brno.

OLIVA, M.–GOLEC, M.–KRATOCHVÍL, R.–KOSTRHUN, P. 2015: *Jeskyně Býčí skála ve svých dějích a pradějích*. Brno.

ONDROUŠKOVÁ, S. 2011: *Pravěk Moravského krasu*, rkp. diplom. práce uložená na Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Brno.

PARZINGER, H. – NEKVASIL, J. – BARTH, F. E. 1995: Die Býčí skála–Höhle. Ein hallstattzeitlichen Höhlenopferplatz in Mähren. *Römisch–Germanische Forschungen* 54, Mainz am Rhein.

PODBORSKÝ, V. 1970: *Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit*. Brno.

SALAŠ, M. 2016: Bronzové komponenty kopí od Babic nad Svitavou (okr. Brno-venkov) a jejich přínos pro poznání vojenství v době popelnicových polí a pro sémantiku pramenů, *Archeologické rozhledy* LXVIII, 202–223.

SKUTIL, J. 1962: Nález figurální plastiky na volutové keramice z jeskyně Koňské jámy v Moravském krase, *Přehled výzkumů* 1961, 33–37.

ŠEBELA, L. 1999: The corded ware culture in Moravia and in the adjacent part of Silesia (catalogue). *Fontes archaeologiae Moravicae*. Brno.

VALOCH, K. et al. 2011: Kůlna. Historie a význam jeskyně, *Acta Speleologica* 2/2011.

Pravěk na Blanensku – stručné studijní texty

text: Mgr. Marek Novák

grafické zpracování: Mgr. Daniela Pernesová

Muzeum Blanenska, 2018

Na obálce byla použita ilustrace z článku: SKUTIL, J. 1962: Nález figurální plastiky na volutové keramice z jeskyně Koňské jámy v Moravském krase, Přehled výzkumů 1961